

Vavro Šrobár és a szlovákiai magyarok (1944–1949)*

JÓZSEF KISS
Vavro Šrobár and the Hungarians in Slovakia (1944–1949)

94(437.6)“1944”
32-051
316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: Slovak National Uprising, Slovak National Council, Hungarians in the independent Slovakia, the situation of the Hungarian minority after the war, János Esterházy, Slovak–Hungarian relations.

Vavro Šrobár a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után oktatás- és közművelődés-ügyi miniszterként közvetlen és jórészt meghatározó szerepet játszott a szlovák iskolaügy fejlesztésében, illetve a kisebbségi, főként magyar iskolák helyzetének alakulásában. Az új ország oktatáspolitikájában végbemenő változásokra befolyást gyakorolt a történelmi Magyarország időszakából örökölt tényezők hatóereje. Elkerülhetetlenül megütköztek a megelőző viszonyok elnemzetietlenítő intézkedéseinek következményei a szlovák iskolák létrehozásának követelményeivel. Tehát egy olyan folyamat indult el, mellyel kezdetét vette a szlovák etnikai területen, a vegyes lakosságú vidékeken és magyar enklávékkel rendelkező, a magyar történelmi hagyományokat őrző városokban a magyar iskolák redukálása. A megelőző asszimilációt reasszimiláció követte. Az új viszonyok életbe lépése a magyar kisebbségi létet csapásként és több tekintetben váratlanul érte. A politikai döntésekben nem kapott kellő hangsúlyt a különbségtétel az irredentizmus és az alapvetően a helyzethez igazodó, de azért nem behódoló, a magyar identitáshoz ragaszkodó magatartás között. Jellemző volt a hatalmi szervek ígéreteinek betartást megkerülő ügyintézés. Ezért a kisebbségi közegben gyakoriak voltak az oktatásügyi intézményekkel szembeni panaszok, és a tiltakozás megnyilvánulásai. Az iskolaügy a szlovák–magyar, illetve az állampolitikai és kisebbségi konfliktusok központi kérdésévé vált. E viszony alakulása egyrészt szorosan összefüggött a hosszú időn át meggyökeresedett sztereotípiák leküzdésében tetten érhető elmozdulásokkal, és ugyanakkor az újabb keletű ellentmondások kezelésével.

A szlovákiai magyar lakosság helyzetével a Szlovák Nemzeti Tanács az 1944. szeptember 6-án tartott ülésén foglalkozott, az iskolaügyet érintő intézkedések kapcsán. Az ott elfogadott döntés elrendelte az 1938 után létrejött magyar iskolák valamennyi fokozatának megszüntetését. Ez alól kivételt csak a már a bécsi döntés előtt is létezett elemi iskolák kaptak. Annak ellenére, hogy az első köztársaság időszakában biztosított nemzetiségi jogokhoz képest jelentős leépülés történt, bizonyos kíméletesség jelei

* A szerző hagyatékából. Külön köszönet Kiss Jolánnak.

mutatkoztak a Csehszlovákia megalakulása utáni beneši programmal szemben. Beneš ugyanis abból indult ki, hogy a német és magyar iskolák bezárására vonatkozó általános szabályok érvényesítése pusztán közönséges dekrétum kiadásával megoldódik.

A magyar lakosság megítélése azoknak a feltételeknek s kritériumoknak alapján, hogy ki tekinthető a Csehszlovák Köztársaság ellenségének, már születésétől fogva ellentmondásos volt. A Szlovák Nemzeti Tanács említett ülésén a moszkvai misszióról Karol Šmidke és Mikuláš Ferjenčík számolt be. Šmidke részt vett a CSKP moszkvai vezetőségének az augusztus 22-én már Moszkvában, a londoni kormánydelegációval tartott találkozásánál. A gottwaldi vezetés ekkorra már változtatott az 1944 nyarán kialakított álláspontján, amely szerint a Csehszlovák Köztársaság felújítása nemcsak a cseh és a szlovák meg a kárpátaljai ukránok testvéri együttélésre épült volna, hanem számolt a németek, a magyarok és a lengyelek egyenjogúságával is.

Erről a változásról Šmidke minden bizonnyal értesítette a szlovák nemzeti felkelés vezetését, bár ennek nem maradt írásos nyoma és nem történt rá utalás beszámolójában sem. Juraj Purgat szerint a felkelés vezető szervei nem nyilvánítottak véleményt a kisebbségi kérdésekben külföldön született döntésekkel kapcsolatban. (Purgat 1970) Janics Kálmán viszont azt állítja, hogy ettől kezdve a felkelés résztvevői között is az a magyarellenes politika érvényesült, melyet az emigrációs kormány szabott meg. (Janics 1992)

Tény, hogy az elkövetkező hetekben a felkelés vezető testületeiben a magyarokkal szemben sajátosan ellentmondásos helyzet alakult ki. Tekintetbe kell venni, hogy a felkelés nem terjedt ki a magyarlakta, az akkori szlovák–magyar határon túli területekre. A felkelés helyzetét kedvezően befolyásolta az a körülmény, hogy délről nem fenyegetett közvetlen veszély, minthogy a magyar fegyveres erőket lekötötték a romániai fejlemények, amelyek meggyűlölték a horthysta katonai vezetésnek az egész Erdély elfoglalására irányuló szándékát. Ennek ellenére szeptember folyamán történtek a magyar kérdéssel kapcsolatos intézkedéseket követelő megnyilatkozások.

Szeptember közepén Besztercebányán „A Polgárokhoz és Polgártársnőkhöz” intézett röplapok jelentek meg, melyek eredetüket illetően nem tartalmaztak közelebbi információkat. Figyelmet érdemel az a megfogalmazás, hogy „a magyarokat, németeket és az árulókat minden tőlünk elkobzott vagyontól megfosztják és azok átmenetileg a nemzeti bizottságok gondozásába kerülnek”. (Klimeš 1965)

Ennek értelmében az antifasiszták és a Csehszlovák Köztársaság felújításának hívei, a magyar lakosság túlnyomó részétől elkülönítve jelenthettek kivételt. Így nem világos, hogy a „minden vagyon” valamennyi magyarra vonatkozott-e, az antifasisztákat leszámítva. Ez a fajta ekvilibrisztika valójában elfedte az úgynevezett magyarkérdés megoldásának tervezett végkimenetelét. Hisz a magyarság létalapjainak felszámolása a Köztársaságból történő kirekesztésének előkészítését szolgálta. Ez csak később, az állampolgári jogoktól való megfosztás során, az ún. beneši dekrétumokból derült ki.

Azok a törekvések, amelyek a magyar lakosságnak a köztársaságban való megmaradását lehetővé tevő előfeltételek végleges meggyűlöltetésére irányultak, a londoni emigráns kormánynak a felszabadult területek igazgatásával kapcsolatos álláspontjában fogalmazódtak meg, eligazításul szolgálva a Szlovákiából érkező javaslatokhoz és kezdeményezésekhez. A londoni kormány intenciói alapján tilos lett a magyarok beválasztása a nemzeti bizottság tagjai közé. Tehát nem illette meg őket az állampolgári jogok gyakorlása. (Prečan 1965)

A szlovák nemzeti felkelés a területi körülzárttság állapotába került, így a szlovák–magyar határ sértetlensége életbevágó fontosságúvá vált a felkelés életben tartása számára. Ráadásul Horthy ekkor határozta el a küldöttség menesztését Moszkvába, a fegyverszünet megkötésének előzetes feltételeit kipuható megbízatással. A moszkvai útnak a felkelés területéről történő lebonyolításával a Tri duby nevű repülőteret igénybe véve a szovjet partizánvezetés gondoskodott. A küldöttség kétnapos szlovákiai tartózkodás után 1944. október 1-én érkezett Moszkvába. A felkeléssel foglalkozó szlovák történeti munkák kedvezően értékelik azt aényt, hogy a küldöttség – természetesen titokban tartással – a felszabadult szlovák területről jutott ki Moszkvába, ami a felkelők körében a háború mihamarabbi befejeződésével kapcsolatos reményeket ébresztett.

A szakirodalom joggal hangsúlyozza, hogy október közepén Rudolf Viest tábornok is reményeket táplálva tekintett a magyarországi fejleményekre, amikor a Vörös Hadsereg már Magyarország kapuit döngötte. A szlovák katonák és tisztek s a felkelők fegyveres erői abban reménykedtek, hogy megismétlődik a román átállási variáns. (Doležal–Hrozičnik 1959) Viest személyéhez egy olyan esemény is kapcsolódik, melynek során kifejezésre jutott a felkelés sorsának és Magyarország jövőjének összefonódása. Ugyanakkor azoknak a bonyolult tényezőknek az együtthatása is szerepet játszott, amelyek a kölcsönös, mindkét oldalon jelenlevő politikai bizalmatlanság és animozitás jegyeit viselve jelen voltak a szlovák–magyar, illetve csehszlovák–magyar viszony alakulásában. A fent említett szerzőpáros a felkelést átható nemzetközi szolidaritásnak szentelt könyvében egy olyan, sokáig meglehetősen figyelmen kívül rekedt, meglepetésnek számító dokumentumra hivatkoztak, amely a magyar katonai körök és a felkelés vezetése közötti kapcsolatfelvételi kísérletekről tanúskodik. Egy Jozef Lettrich-től származó feljegyzésről van szó, amely arról számol be, hogy október közepe táján magyar főtisztek felkeresték Viest tábornokot, azt tudakolva, milyen reagálást váltana ki a felkelés vezetői részéről, ha a magyar hadsereg hadiállapotba kerülne Németországgal és arra kényszerülne, hogy semleges hadseregként visszavonuljon a felkelés területére.

Lettrich feljegyzése Szlovákia Kommunista Pártja Párttörténeti Intézetének, a későbbi Marxizmus-leninizmus Intézetének állományába került, ennek megszűnése után, a rendszerváltást követően az ott őrzött levéltári dokumentumokat különböző intézmények vették át, jelenlegi lelőhelye ismeretlen. Viest az ajánlatot érdeklődéssel fogadta, de hangsúlyozta, hogy e politikai kérdésben érdemleges döntést csak a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége hozhat.

Az említett szerzőpáros könyve szerint ezzel az információval a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége 1944. október 12-i ülésén foglalkozott. A tanácskozásról a levéltári gyűjteményben nem található jegyzőkönyv. Tehát nem tudni, vajon ebben a kérdésben véleményt nyilvánított-e Vavro Šrobár, e testület elnöke. A Doležal és Hrozičnik könyvében található közlések szerint táviratváltás történt a csehszlovák hadsereg szlovákiai parancsnoksága és a londoni emigráns kormány között, a szerzők szerint a „magyar felvetés egyes vezetők részéről megértéssel találkozott, úgy vélve, hogy ezzel megkönnyítik a felkelés súlyos katonai-stratégiai helyzetét”. Továbbá idézik a londoni emigráns kormány külügyi államtitkárának, Hubert Ripkának Viesthez szóló üzenetét, amely viszont már október 18-i keltezésű: „Önnek arra kérésére, hogy szólítsuk fel a magyarokat, hogy a Vág vonaláig csak szükség esetén és fegyveresen húzódjanak visz-

sza, válaszunk: ilyen lépést csak a szövetségesekkel, főleg az oroszokkal való meg-
egyezés alapján tehetünk. Tárgyalj meg ezt helyben Konyev helyettesével és közöld a
felhívás pontos szövegét, amit London és Moszkva egyidejűleg, szlovákul és magyarul
is nyilvánosságra hozna.” (Doležal–Hrozičnik 1959, 230. p.)

Vilém Prečan dokumentumkötetében viszont olyan adatok találhatók, amelyek
plasztikusabb képet nyújtanak arról, mi is játszódott le London és Besztercebánya
között a Szlovák Nemzeti Tanács október 12-i ülése után. (Prečan 1965, 682. p.) A fel-
kelés hírszerzésének munkatársa Krátky jelentésében a Viest és a brit hírszerzésnek
dolgozó Schmer őrnagy közötti beszélgetés során arra a kérdésre, hogy milyen elbá-
násban részesülnek a csehszlovák területen átállt magyarok, Viest az válaszolta: mint
hadifoglyok, a genfi konvenciók betartásával. Az a kérdés is hangsúlyosan vetődött fel,
hogy a szlovák területre átszökött magyar egységek folytathatják-e a harcot csehszlo-
vák parancsnokság alatt. Viest erre már visszafogottabban válaszolt, ahhoz képest,
ahogy ez Doležal és Hrozičnik könyvében SZNT Elnökségének 12-i ülésével kapcsola-
tban elhangozhatott. Kijelentette: az itteni politikai és katonai szervek véleménye
negatív. Végérvényes döntést a csehszlovák kormány a szövetségesekkel folytatott
tanácskozás után hoz.

Jaroslav Krátky rádiótáviratában közli azt is, hogy Viest tábornok a brit hírszerzésnek
erről az akciójáról tájékoztatja Konyev marsall összekötő tisztjét. Viest óvatosabb reagá-
lása a magyar fegyveres erőknek a Németország elleni igénybevétel lehetőségét illetően
még erőteljesebb hangsúlyt ad Szergej Ingr válaszában az a mondata, hogy „Mi előny-
ben részesítjük azt a változatot, hogy a mi területünkön – s a mi hadseregünk köteléken
kívül – éljünk a kínálkozó lehetőséggel. Ez a kormány és a köztársasági elnök vélemé-
nye.” (Prečan 1965, 682. p.) A táviratváltásokból az álláspontok és összefüggések olyan
szálai kuszálódtak gomolyaggá, amelyek minden bizonnyal kihatottak Šrobár nézeteire
a Megbízottak Testülete október 17-i ülésének a vitájában. (Prečan 1965, 717. p.)

Šrobár jó tájékozottsággal rendelkezett a magyar hadseregben zajló fejleményekről,
a magyar hadseregben kialakult állapotokról. De feltehetően nem ismerte a kapcsola-
tot kereső magyar főtisztek titokzatos kilétét. Ezzel kapcsolatban egész sor kérdés
merül fel, amelyek megvilágításához hiányoznak a kellő kapaszkodók. Csak feltételez-
ni lehet, hogy esetleg a vezérkar bizonyos köreinek egyfajta magánakciójáról volt szó,
avagy Horthy legbizalmasabb, a fegyverszünet előzetes feltételeinek kiderítésébe be-
avatott próbálkozásáról. Épp ez idő tájt, október 11-én hosszas tárgyalások után a
magyar küldöttség és a szovjet fél álláspontjában közeledés történt, és hozzáláttak az
előzetes feltételek aláírásához.

Ennek az aktusnak az értelmezése körül az előzetes feltételek végrehajtásával kap-
csolatban feszült helyzet alakult ki. A magyar felső katonai vezetésen belül ténylegesen
két vonal érvényesült.

Egyrészt titkos katonai-politikai lépések előkészítésének útját-módját latolgatták
Horthy kabinetjében, ugyanakkor a hivatalos hadvezetés ragaszkodott a német meg-
szálló szervekkel való kapcsolatok fenntartásához és a németek oldalán történő harc-
cselekmények folytatásához. A már említett magyar főtisztek feltehetően a kabinetiro-
dához kötődő személyekhez tartoztak, akik a háborúból való kiugrás feltételeinek kipu-
hatolásával foglalkoztak. A felkelés területére történő visszavonulás lehetőségének meg-
teremtése mögött a horthysta köröknek az a taktikázása sejthető, hogy Horthy elkerül-

hesse a Németországnak szóló hadüzenetet és úgynevezett „finn megoldáshoz” folyamodhasson. A Šrobárnak nyújtott tájékoztatás szerint Budapesten vannak politikusok és tisztek, akik a háború befejezését óhajtják, és legszívesebben a németek ellen fordítanak fegyverüket. Azonban Horthy híveinek határozatlansága lehetővé tette, hogy a németek bizalmát élvező Szálasi-féle fasiszták megkaparintsák az adminisztráció és a hadsereg fölötti uralmat. Šrobár szerint Magyarország a teljes dezintegráció, lényegében az anarchia és a forradalom előtt áll. (Korom 1974)

Hasonló szellemben és hangvétellel sürgette Šrobár a müncheni döntés előtti határok visszaállításával kapcsolatos adminisztratív, pénzügyi és ellátási problémák rendezését. Kiváltképp hangsúlyozta: ügyelni kell arra, hogy az ellátási gondokkal vesződve ne tegyük tönkre saját gazdaságunkat. Utalt arra, hogy egy bizonyos időre katonai közigazgatást kell bevezetni, és minél gyorsabban előkészíteni a polgári közigazgatás megteremtését. Kitért a határkiigazítás kérdésére is, a békekonferenciára való készülődés kapcsán. Kijelentette: az állami statisztikai hivatalra tartozik majd azoknak az adatoknak a beszerzése, amelyek alapján előállunk a határkiigazítás követelésével.

Ezután Lettrich csatlakozott Šrobárnak a felszólalása végén elhangzott érveihez: „Azok a Magyarországgal fennálló határok, amelyek a volt köztársaság idején érvényben voltak, számunkra végképp nem feleltek meg. A magyarok mindenütt a magaslati pontokat birtokolták. Követelnünk kellene, hogy kapaszkodóhoz jussunk, és úgy megvevethessük a lábunkat, hogy mi uralhassuk a dombtetőket. A Mátra lehetne a legmegfelelőbb természeti határ. (Prečan 1965, 717. p.) Šrobár feltehetően Londonból jövő felszólítást várva hazai javaslat előterjesztésével számolt. Ebben az összefüggésben érdekes mozzanatnak tekinthető, hogy nem váltott ki reagálást dr. Soltésznak az a megjegyzése, hogy korai ezeknek a kérdéseknek a feszegetése: „A jövőbeni határok kérdése elsősorban hadászati kérdés.” Soltész tehát nem zárta ki, hogy bonyodalmak állhatnak elő Magyarország kapitulációja körül, nyilván azon töprengve, hogy ennek végkimenetele milyen tényleges következményekkel járna Szlovákiára nézve.

Šrobár kifejezésre juttatta, hogy a Magyarországhoz került területek visszavételéhez azonnal hozzá lehet látni, amint érvénybe lép a magyar szervek kapitulációja. Nyilván olyan „fait accompli” megteremtésére törekedtek, mely eleve kizárja a fegyverszünet feltételeinek esetleges módosítását.

Az SZNT elnöksége október 23-án úgy határozott, hogy Šrobárt és J. Pullt kiküldik Kárpátaljára, a Němec miniszter vezette londoni kormánydelegációval együtt, hogy kezdjék el a felszabadított területek igazgatásával kapcsolatos teendők ellátását. Šrobár naplójában kárpátaljai tartózkodásról az alábbi bejegyzés található: „Már két hónapja itt vagyunk. De mit sikerült elintéznünk? Elvesztettük befolyásunkat a csehszlovák ellenállás jegyében létrejött valamennyi szerveződés felett. Bojkottálnak bennünket. Becsukják mindazokat, akik a velünk való együttműködést szorgalmazzák. A milícia önkényeskedése uralja a helyzetet.” Šrobár részletes feljegyzéseket készített azokról az akciókról, amelyek Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolására irányultak.

Svoboda tábornokkal Huszton találkozáskor megegyeztek abban, hogy felkeresik a csehszlovák harcoló hadtestet a frontvonalon. A tábornok arra kérte őket, hogy a katonáknak és tisztikarnak tartsanak előadásokat a szlovák nemzeti felkelésről, a köztársaság felújításáról és a nemzeti bizottságokról. Šrobár jegyzetei között fennmaradt annak az előadásnak a vázlata, amely január 7-én hangzott el Vel'ké Bukovcén, s tézisei között

lakonikus szigorral leszögezett álláspontként szerepelt: „Magyarok és németek nélküli Szlovákiát!”¹ A kisebbségek sorsát érintő ilyenét megoldás demonstrálásához már kellő információs támpontokkal rendelkezett. Hisz az SZNT elnökeként 1944. szeptember 29-én az ő irányításával zajlott le a testületnek az a titkos ülése, amely döntést hozott, válaszként a csehszlovák kormánynak a Szlovákiából érkezett javaslatokra és elképzelésekre vonatkozó állásfoglalására. (Prečan 1965, 600–601. p.)

Ez a szeptember 24-i keltezésű dokumentum a hazai és a londoni szerveknek a szlovákkérdés megoldásával kapcsolatos viszonyával foglalkozott, egyebek között utasítást adva a magyaroknak a forradalmi szervekből történő kizárására. Ugyanakkor arról is tájékoztató, hogy „készülőfélben van az állampolgárságról szóló dekrétum, amely alapján a németek és a magyarok – azok kivételével, akik részt vettek a köztársaság léteért folyó harcokban, és ilyen irányú tevékenységet folytattak – elvesztik állampolgárságukat. Amint a köztársaság elnöke jóváhagyta a dekrétumokat, eljuttatják azokat a kormánybiztosnak, hogy azok alapján cselekedjék”. Ez a dekrétum, amint arról már említés történt, csak a háború után, 1945-ben lépett hatályba. A magyar kisebbséggel szembeni eljárás indíttatásának egyértelmű céljára rávilágító további érvet szolgáltatott a csehszlovákiai német kisebbség problémáiról szóló memorandum, amelyet a csehszlovák külügyminisztérium november 23-án adott át a három nagyhatalomnak: Nagy-Britanniának, az Amerikai Egyesült Államoknak és a Szovjet Szocialista Köztársaság Szövetségének (a memorandum szövege megtalálható a Szlovák Nemzeti Levéltárban, Šrobár személyi fondjában.) A csehszlovák kormány ebben támogatást kér a német lakosság kitoloncolásához a köztársaság belső és külső biztonságára hivatkozva. Bár bizonyos eltérésekkel, de hasonló hangnemben fogalmazódott meg az arra irányuló igyekezet is, mely a köztársaságnak a magyaroktól való megszabadítására irányult. „A magyarság jelenléte a Csehszlovák Köztársaságban kevésbé veszélyes problémát jelent, mint a németek ügye. A csehszlovák kormány azonban fenntartja azt a jogát, hogy azokkal a magyarokkal szemben, akik vétettek a köztársaság ellen, hasonló eljárást alkalmazzon. Végül is a München előtti Magyarország számottevő szlovák kisebbsége lehetővé teszi ennek a problémának a lakosság cserével történő megoldását.” A németek és magyarok végleges kitelepítésének fokozatos végrehajtására irányuló törekvésről tanúskodott, hogy a csehszlovák kormány a kisebbségek állampolgárságtól történő teljes megfosztását követelte, nemcsak a köztársaság ellenségeinek minősülő és a kifejezetten fasiszta elemektől.

Az arra vonatkozó döntést, hogy ki maradhat a köztársaságban, a csehszlovák állam hatáskörébe utalták. Ugyanakkor leszögezték, hogy akik számára lehetővé válna az otthon maradás, nem tarthatnak igényt az anyanyelv használatára a hivatalos érintkezésben, sem pedig a német és magyar tanítási nyelvű iskolákra. A németek esetében átmenetileg, tehát a kitelepítés végrehajtása során az első generációs gyermekek esetében a tisztán német közegben számoltak az anyanyelvi oktatással. A magyarokat illetően ilyen kivételt nem említettek. Šrobár tudott arról, hogy a csehszlovák hadtest katonái között az egész magyar kisebbség megítélésében a köztársaság felbomlásáért

1 A Szlovák Nemzeti Könyvtár (SNK) irodalmi és művészeti archívuma (ALU), f. Martin, sign. 173 N. 1

viselt felelősség homogenizálásának tendenciája uralkodott. Január végén azonban Šrobár már eltérő, differenciált álláspontra helyezkedett a magyar kisebbség helyzetének alakulását illetően.

Január 29-én, egy héttel az után, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége Kárpátaljáról Szlovákia felszabadult területére Töketerebesre (Trebíšov) tette át székhelyét, a szlovákiai iskolaügy kérdésében fontos döntések születtek. Šrobár hagyatékában a magyar iskolák ügyében az alábbi tételes állásfoglalások szerepelnek:

„– Ha a község szlovák lakosainak száma eléri az 50 százalékot, szlovák iskola létesül, a magyar nyelvet pedig kötelező tantárgyként kell oktatni;

– ahol 15 az iskolaköteles gyerekek száma, szlovák iskola nyílik;

– a magyar iskolákban kötelező tantárgyként oktatják majd a szlovák nyelvet;

– Szlovákia egész területén csak szlovák polgári és középiskolák működhetnek.”²

A fenti tételek a felkelés vezetésének szeptember 5-i álláspontjához való bizonyos visszatérést mutatnak, de az SZNT akkori deklarációjához képest korlátozó intézkedések foganatosítása is érződik. Az eredeti álláspontot a bécsi döntés előtti magyar elemi iskolák teljes fennmaradásaként értelmezték.

Ez az elkanyarodás a magyar kisebbség helyzetének megoldásával kapcsolatos radikális kalkulációktól nyilván összefüggésben állt Magyarország pozíciójában bekövetkezett fejleményekkel. Decemberben megalakult a demokratikus magyar kormány, mellyel az antifasiszta hatalmak épp január 20-án Moszkvában aláírták a fegyverszünetet. A Beneš-kormány szerette volna elérni, hogy a fegyverszüneti feltételek közé iktassák be a magyar kisebbség kitelepítését is, amit Molotov támogatott és szorgalmazott. Ez viszont a nyugati szövetségesek ellenállásába ütközött – Nagy-Britannia nevében elutasította Balfour, az Amerikai Egyesült Államok részéről pedig Harriman.

Šrobárra hárult az a feladat, hogy közvetlenül részt vegyen a magyar iskolák ügyének rendezésében, az után, amint a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége Kassára költözött. Az idézett naplójegyzet szerint már a testület első ülésén megbízatást kapott a városokban és falvakban megszüntetett szlovák nyelvű oktatás felújítására. „Szinte tülekedéssé vált a jelentkezés a megnyíló iskolákba, mert a kormányprogram előzetesen csak a szlovák és ruszin nyelvű iskolák megnyitására törekedett. Így a magyarok azt követelték, hogy gyerekeiket vegyék fel a mi iskoláinkba.”³

Ebből a helyzetjellemezésből nem világos, milyen kormányprogramból indult ki Šrobár. Minden bizonnyal a Szlovák Nemzeti Tanács manifesztumára támaszkodott, mely választa a felújított államban megvalósításra váró nélkülözhetetlen, alapvető gazdasági, szociális és politikai feladatok teljesítését. Az SZNT-nek a felszabadított területekre delegált elnökségi sajtószerve, a Národná obroda révén ismertette a nyilvánossággal e dokumentum tartalmát. Ott viszont a magyar iskolák betiltását, a memorandumban szereplő rigorózsággal követelő megfogalmazás nem fordul elő.

Sőt a Lónyabányai Nemzeti Bizottság számára kiadott irányelvek kifejezetten előírták, hogy a magyar lakosság számára hozzanak létre elemi iskolákat, azzal a megkövetéssel, hogy a Magyarországon magukat exponált tanítók ezekben az iskolákban nem

2 SNK ALU, f. Martin, V. Šrobár, sign. 173 N. 21

3 SNK ALU, f. Martin, sign. 173 N. 1

oktathatnak. A többi magyar pedagógus pedig csak akkor állhat a tanulók elé, ha nem tanúsít ellenséges magatartást a szlovák nemzettel szemben és a Csehszlovák Köztársaság iránt, és demokratikus beállítottságú. Ilyen légkörben Šrobár merészebb lépésre is elszánhatta magát. „Az SZNT tanácskozásán a terebesi javaslatot kiegészítő indítványt tettem, hogy azokban a községekben, ahol legalább 20 százalékot kitevő, más nyelvű lakosság él, létre kell hozni magyar oktatási nyelvű tagozatokat. Ahol viszont arányuk meghaladja a 20 százalékot, engedélyezzék önálló magyar elemi iskolák működését. A javaslatot megszavazták, és eszerint szerveztük meg a magyar nyelvű oktatást.”

Ez a gyakorlat február végéig volt érvényben. Az SZNT iskola- és művelődésügyi megbízotti hivatala március 7-én az iskolai beiratkozásokkal kapcsolatban az alábbi utasítást adta a tanfelügyelőségeknek: „A beiratkozás demokratikus elvek alapján történjék. Szlovák gyerek szlovák, magyar pedig anyanyelvi iskolába járjon. Olyan tézis volt ez, amit Ondrej Pavlik iskolaügyi megbízott a Pravda február 21-i számában ugyanezen szavakkal tett közvé. Ennek a szemléletnek a megváltozását jelző első megnyilatkozások a Szlovákia Kommunista Pártja Kassán február 28. és március 1. között, a felszabadított Szlovákia egyes közseteiből, járásaiból érkezett 110 küldött részvételével zajló értekezletén hangzottak el. A politikai és gazdasági helyzet tisztázása, a felszabadított területeken uralkodó állapotok ismertetése során fontos szerepet játszott a magyar lakosság és a magyar kommunisták helyzetének megítélése.

Meghatározó hangsúlyt kapott az a beszámoló, amelyet „Minden erővel a németek teljes kiűzéséért és Szlovákia újraépítéséért” címmel Gustáv Husák az SZIKP elnökhelyetteseként tartott, a Moszkvában a kormányprogram előkészítéséről folyó viták résztvevőjeként szerzett ismeretek alapján. Husák referátuma és az Ohlas (Visszhang) címet viselő nyilatkozat ellentmondásos elemeket tartalmazott. Egyrészt érződtek egyfajta utórezgése a magyar kisebbségen belüli bizonyos differenciáltság figyelembevételének, ugyanakkor már mutatkozni kezdtek a magyarokkal szembeni kollektív felelősség érvényesítésének előjelei. Šrobár közben tagja lett a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségének, mely az új csehszlovák kormány programjának kidolgozásában és jóváhagyásában való részvételre kapott megbízatással utazott Moszkvába.

A cseh szocialista pártok és a Szlovák Nemzeti Tanács közös ülésén bekapcsolódott a kormányprogram VI. pontjáról folyó vitába, amelyben a cseh–szlovák viszony új alapokra helyezésének kérdéséről nyilvánított véleményt – a cseh és szlovák nemzet közötti bizalom szemszögéből. Ebben a kérdésben éles, majdhogynem a cseh és szlovák küldöttség közötti szakítással fenyegető vita kerekedett. Šrobár felszólalását egy monográfia (Beer 1964) úgy jellemezte, hogy abban még sok minden megmaradt az 1918-ban vallott régi csehszlovákista elméletből, de világosan kinyilvánította egyetértését a Szlovák Nemzeti Tanács tagjainak álláspontjával. Šrobár a köztársaság megalakulása és az azt követő fejlemények reminiscenciáját felelevenítve, természetesen bizonyos nosztalgiát érezhetett. A Husák beszámolójából adódó tapasztalatok és ismeretek nem hagytak kétséget afelől, hogy a megfogalmazásokban megjelenő bizonyos árnyalatok ellenére valamennyi politikai erő megegyezik a magyar kisebbségekkel szemben jóváhagyott eljárás alkalmazásában.

Az egész ügy lebecsüléséről tanúskodik, hogy mindössze öt percet szenteltek neki. (Lastovička 1961, 525. p.) Hasonlóképpen, de némi feszengéssel tért ki Gustáv Husák

is könyvében a javaslat „messzemenő következményekkel járó és milliókat érintő” megtárgyalásának és egyhangú jóváhagyásának módjára. (Husák 1964) Könyve későbbi kiadásában ez már nem szerepel. A kormányprogram e fejezetének jóváhagyásán Šrobár nem volt jelen, mivelhogy a szocialista blokk ülése foglalkozott vele, azonban azok résztvevőinek a környezetében tartózkodott, így a *genius loci* nyilván erőteljesen kihathatott rá. Ez közrejátszhatott a későbbi pénzügyminiszteri poszt betöltése során tetten érhető felfogásában és magatartásában

A minisztérium élén tervezetet készített és terjesztett be „A magyarok kitelepítése Szlovákiában” címmel. A dokumentum keletkezésének háttéréhez bizonyos támpontként szolgálhatnak azok a beszélgetések, amelyeket február 26-án kezdve a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának kormányához kinevezett szovjet nagykövet, Valerian Zorin folytatott a kormány tagjaival. (Prečan 2000) Nem tudni, hogy Šrobár rendelkezett-e információkkal ezek tartalmáról, de mindenképpen érzékelhette hatásukat a kormányzati közegben uralkodó légkör alapján.

Zorinnak Václav Nosek belügyminiszterrel április 11-én, az új kormány megalakulása után történt beszélgetéséből kiderül: folytatódtak a viszályok a „központi és a helyi kormány között” a Szlovák Nemzeti Tanács, illetve a Megbízottak Testületét érte ez alatt. Zorin feltette a kérdést a miniszternek, hogyan indult meg tárcájának a ténykedése. Nosek panaszkodni kezdett, hogy „a központi kormány belügyminisztériumának ténylegesen nincs lehetősége arra, hogy érvényesítse jogkörét, mert az egész igazgatást a Szlovák Nemzeti Tanács tartja kézben, mely Szlovákia területén egyeduralomra törekedik”. Nosek bizonyos kifogásokat emelt a magyarok Szlovákiából való kitelepítésének ügyében, megjegyezve, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a közeljövőben valamennyi magyar kitoloncolására készül. Ehhez hozzátette, hogy nézete szerint az első szakaszban azoktól a személyektől szabadulnának meg, akik 1938 után jöttek Szlovákiába. Nosek álláspontját a nagykövet így jellemezte: „Nosek mindenesetre nem tartja helyesnek valamennyi magyar kitelepítését”, azzal érvelve, hogy „Magyarországon is vannak szlovákok, akiket a magyar kormány éppúgy kitelepíthet Csehszlovákiába”. Nosek miniszter tehát tudatosította, hogy az önkényes kitelepítés – abban a helyzetben, amikor Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok nem egyezett bele a transzfer felvételébe a fegyverszünet feltételei közé – legalábbis kockázatos, és ennek a kérdésnek a békekonzferencián történő tisztázásáig bizonyos tér nyílik az ideiglenes magyar kormány számára válaszlépés megtételére.

Ebben a vonatkozásban komoly üzenet jellegével bírt Zorin nagykövetnek Zdeněk Fierlinger miniszterelnökkel folytatott beszélgetése, amelyre április 16-án saját kérésére került sor. A miniszterelnök megemlítette a nagykövetnek, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a központi kormány tagjainak részvételével nemrég a magyarok kitelepítésével foglalkozott, „arra való tekintettel, hogy Sztálin elvtárs Benešnek tanácsolta a kitelepítés minél gyorsabb lebonyolítását, még mielőtt a többi szövetséges érdeklődni kezd e kérdés iránt”. (Prečan 2000)

A szövegkiadó Vilém Prečan felhívja a figyelmet arra, hogy Fierlinger utalása az állítólagos tanácsra „nem támasztható alá konkrét dokumentummal”. Ennek ellenére élesebb megvilágításba helyezi Nosek belügyminiszter és a Szlovák Nemzeti Tanács képviselőjének említett nézetét. Mindkét reagálás az időtényezővel kalkuláló lépésről tanúskodik, mely végső soron a Szlovák Nemzeti Tanács szándékának megvalósítását

szolgálja. Erre utal a szovjet nagykövetnek egy másik feljegyzése is. Ehhez Zorin még hozzátette: a miniszterelnök szerint „a kitelepítési terv a közeljövőben elkészül, és Fierlinger ígérte, hogy elküldi nekem.” Zorin Fierlingert arra kérte, hogy a magyarok kitelepítésének egész tervét előzetesen megkaphassa, mert kormányát időben értesítenie kell a II. ukrán fronttal való egyeztetés végett, amely elsőként igényli az intézkedéssel kapcsolatos tájékoztatást.”

Nem tudni, hogy Fierlinger elegett tett-e a kérésnek, és ha igen, mikor. Az idézett feljegyzésből kiviláglik, hogy Zorin, aki kapcsolatot tartott a II. ukrán front parancsnokságával, fontosabbnak tartotta a katonai-hadműveleti érdekeket a politikai szempontoknál. Hisz a II. ukrán front parancsnoksága nem lehetett közömbös, az iránt, hogy a hátában ellenőrizetlen transzportok mozgásával kelljen számolnia. Zorin reagálása mindenképpen jelzésnek számított azok számára, akik a kitelepítést szorgalmazták, sejtetve, hogy az egész akció korántsem megy végbe olyan simán, ahogy azt a Szlovák Nemzeti Tanács tagjai elképzelték. „A terv már születésekor nem volt reális” – állapítja meg Štefan Šutaj. (Šutaj 1993, 36. p.)

A szerző nyilván már magának az előkészítésnek a szervezési nehézségeire gondolt. Ebben aztán egyéb, a politikai és a nemzetközi helyzetből adódó tényezők is közrejátszottak. A terv beillesztése azoknak a körülményeknek a kontextusába, amelyek a Zorin nagykövettel folytatott beszélgetés során keletkeztek, plasztikusabbá teszi Šrobár gondolkodásának a kidolgozás során kirajzolódó képét. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szlovák nyilvánossághoz intézett felhívás buzdító hangvételéhez hozzájárult az a körülmény is, mely szerint Sztálin személye a tervezett intézkedések szavatolójaként szerepelt. „A magyarok mindig is a németeknek a szlávok elleni szövetségesei lesznek – jelentette ki Sztálin. – Európában három nemzet számít a szlávok ellenségének: a németek, a magyarok és az olaszok. Szabaduljatok most meg a magyaroktól. Soha többet ilyen kedvező alkalom nem adódik számotokra. Szabaduljatok meg mindnyájuktól.” (Šutaj 1993, 35. p.)

Nehéz lenne felelősen feszegetni, hogy ezek az uszító sztálini frázisok mennyire Šrobár elbűvölésére szolgáltak és mennyiben tükrözték a problémák sztálini ördögi kezelését, ahogy ez Moszkvára ugyancsak jellemző volt, ahol – Štefan Šutaj bonmot-ja szerint – „nem voltak tekintettel nemhogy pár tucatnyi ember, hanem milliók sorsára sem.” Elgondolkodásra készítet az is, Šrobár milyen gyorsan nemcsak nyugtázta ezt a fajta gondolkodást, hanem azonosult is vele.

Ebbe nyilván belejátszott a nemzetközi politikai körülmények pillanatnyi, történelmi esélyt kínáló alakulása, a tudat mélyén meghúzódó készletetés, amely a felszínre törve a végletekig kiélezett fekete-fehér látásmódot idézett elő. Sőt Šrobár képes volt a demagógia eszközeivel is élni. Az említett felhívás viszont arra is enged következtetni: Šrobár valóban meg volt győződve, hogy a kitelepítés véget vet a szlovák–magyar viszálykodásnak és megteremti a békés együttélés feltételeit. Az ilyen jellegű értelmezés, illetve feltételezés létjogosultságát az Esterházy elleni halálos ítélettel kapcsolatos, szinte rejtélyes magatartása támasztja alá.

Az új kormány tevékenységének kibontakozását követően Šrobáron műtétet hajtottak végre, és az őszi hónapokat lábadozóként Trencsénteplicen töltötte. Kevésbé valószínű, hogy értesülései lettek volna arról, milyen tárgyalások folynak a legmagasabb szinten Csehszlovákia Kommunista Pártja és a Magyar Dolgozók Pártja között.

Valószínűleg nem érzékelte az akkori eseményeknek a csehszlovák–magyar kapcsolatokat érintő hatását, amely a Szovjetunió kelet-európai stratégiájában az 1947-es év második felében elindult változásokból adódtak. A magyarországi hatalmi-politikai fejlemények kedveztek a Kreml e térség szovjet hatalmi tömbbé alakítására irányuló törekvésének. A Szovjetunió megelőző álláspontjától eltérően – amely a magyar kisebbség kitoloncolására törekvő csehszlovák politikát támogatta – egyre nagyobb hangsúly helyeződött a magyar kisebbséggel szembeni új viszony kialakítását szorgalmazó megközelítés keresésére.

Az 1948-ban végbement februári fordulatot követően szovjet részről a magyar nemzetiséggel szemben érvényesített politikát bíráló megnyilatkozások hangzottak el. A csehszlovák vezetés tudatosítani kezdte a helyzet tarthatatlanságát. Gottwald 1948 júniusában a CSKP KB ülésén kijelentette, hogy a magyarokkal szembeni politikában változásokra van szükség. (Barnovský 2004, 171. p.) Határozat született a magyar kisebbség állampolgári jogainak visszaállításáról, az 50 hektárnál kisebb birtokoknak az elkobzás alóli mentesítéséről, továbbá a Csehországba deportált magyarok kényszermunkájának megszüntetéséről, Szlovákiába való hazatéréséről, az elemi és másodfokú iskolák létesítéséről, sport- és kulturális egyesületek létrehozásáról. Ezek az intézkedések szerepeltek az SZLKP, a CSKP és az MDP vezetőinek 1948. június 23–24-én tartott találkozásán. A tanácskozás kompromisszummal végződött. A magyar-kérdésben követett korábbi politika megváltoztatására az SZLKP Központi Bizottságának szeptember 17-én lezajlott ülésén Viliam Široký és Gustáv Husák beszámolójában megfogalmazott intenciók szellemében került sor. (Vartíková 1971, 718–755. p.) Šrobár épp ezekben a hónapokban kimaradt a politika forgatagából. Feltehetően ezért nem volt jelen a Nemzetgyűlésben a magyar kisebbség állampolgári jogai visszaállításának megszavazásán, pedig ez a kérdés közvetlenül hozzátartozott reszortjának teendőihez.

Néhány hét múlva Šrobár váratlanul olyan helyzetbe került, amikor is sokkal inkább erkölcsi, mint politikai kihívással állt szembe, s ennek révén résztvevője lett a halálra ítélt Esterházy János sorsának alakítását meghatározó eseményeknek. Nincsenek azt bizonyító adatok és feljegyzések, hogy a megelőző években Esterházy alakja közvetlenül szerepet játszott volna életében. Viszont miután Esterházy személye az élet és halál mezsgyéjére kényszerült és erkölcsi-politikai profiljának felelősségteljes megítélését követelő helyzetbe került, Šrobár emlékezetében nyilván felelevenedtek Esterházy politikai magatartásának különböző, jelentőségükben immár fontossá váló vonásai, és megnyilvánulásai.

A szlovák nemzeti felkelés idején végbemenő politikai, hatalmi, intézményi átalakulás megindulása során nemritkán viszonylagossá vált a fasiszta uralom fenntartásában való részvételért járó felelősségre vonás mértéke. Ilyen körülmények között került sor a Magyar Pártnak – amelynek élén a Tiso-féle szlovák állam idején Esterházy állt – kifejezetten fasiszta párttá minősítésére. A valóságban a kisebbségi érdekvédelem politikai képződménye volt, ám a fentiekből adódott, hogy a konzervatív-keresztény beállítottságú, a csehszlovák állammal szembenálló Esterházyt is fasisztának kell tekinteni.

Esterházy János viszont keresztényi-konzervatív humanizmusát többször, különböző alkalmakkor kifejezésre juttatta. Annak ellenére, hogy Esterházynek a zsidók elhurcolása elleni szavazását illetően, a körülmények pontos leírását tekintve a vélemények

nem teljesen egyöntetűek, magatartása rászolgál a későbbi nemzedékek elismerésére. (Molnár 2010a)

Nem tudni, hogy Šrobárnak a felkelés idején, a Szlovák Nemzeti Tanács elnökeként megfordultak-e a fejében ilyesfajta gondolatok. Az sem ismeretes, hogy kapott-e tájékoztatást Gustav Husák belügyi megbízottól, akit Esterházy azzal az elvárással keresett fel, hogy lehetőséget kap a Szlovákia fejlődését szolgáló feladatok teljesítésére. Husák viszont kiadta őt a szovjet szerveknek, s azok nyomban elhurcolták a Szovjetunióba, ahonnan csak 1948 végén térhetett haza. Közben viszont a Nemzeti Bíróság távollétében halálra ítélte.

Az ítélet végrehajtásának előkészítése körüli feszült és bizonytalansággal teli légkörben az Esterházy család Šrobárhoz fordult. Nővére, Lujza visszaemlékezésében erről az alábbiakat írja: „...Taxin megyünk dr. Šrobárhoz. Dejvicén lakik, jó messze, a villanegyedben. A sofőr nem tudja az utcát megtalálni – persze átkeresztelték. De végre egy villa előtt meglátunk két nagy autót, csendőröket – aha, ez az. Dr. Šrobár már jön le a lépcsőn, a detektív tartja a kabátját. Középtermetű, zömök ősz hajú, meglehetősen zordon képű öreg ember. Emilnek megörül, kezét ad, és mondja, hogy siet. Leülünk, és Emil belefog mondókájába. Izgalmában még jobban töri kerékbe a szlovák nyelvet, mint máskor. Šrobár áll, hátrakulcsolt kézzel, s egyszerre csak megszólal: »Beszéljen magyarul, mert semmit sem értem!« Emil röviden és velősen előadja az esetet, és azzal fejezi be: »Esterházy személyében az egész magyar kisebbségre mondta ki a halálos ítéletet a Nemzeti Bíróság!« Az öregúr látszólag egykedvűen hallgatja, nem szól közbe – vajon megértette-e, miről van szó? Nem úgy néz ki! »Hát mit ákárja, hogy csináljam?« »Méltóztassék az Igazságügyi miniszterrel beszélni és az elnök úrral.« »Hát jo, fogom beszélni, öt óraker hívjon fel« – és máris indul. Nem értett ez meg semmit sem, végünk van, gondolom magamban, de nem merem kimondani. Emil boldog: »Meglássa, minden rendben lesz.«

11kor eljött az URO-s. Fölmentünk a Hradzsínba. Az elnöki irodában le kellett adni az igazolványokat, és kaptunk egy cédulát dr. Raishoz. (Tout comme ches dans le G. G. !) Minket kint hagytak a folyosón, hosszú ideig a Szent Vitus-dómot nézegettem, és imádkoztam. Végtelen idő múlva az URO-s kijött azzal, hogy nem kell bemenjünk, ő elintézte a dolgot. Megmagyarázta, hogy János nem volt fasiszta, hogy ellene szavazott a zsidótörvényeknek, sokakat megmentett, és nem érdemli meg a sorsát. dr. Rais a háború alatt Moszkvában volt, és emlékezett arra, hogy János fellépése a parlamentben tetszést keltett ott akkor. Beszélni fog Širokával.

...Fél ötkor megcsendült a telefon. Emil felkapta a kagylót. Magyarul beszélnek – Prágában! »Minden rendben van, mondja meg annak a hölgynek, nem lesz szegény a családján, mehet haza!« Többet nem mondott, csak annyit: »Pozsony már tudja.«

Közben jön Šrobárné, elegáns, szolid kinézésű hölgy. Feketét főzet, és kérdezősködik. Németül folyik a beszélgetés. Šrobárné megütközve veszi tudomásul az esetet, és azt mondja: »Itt feltétlenül segíteni kell, ilyen igazságtalanságot nem szabad eltűnni. Mit is lehetne csinálni?« Még Pozsonyban szó volt arról, hogy az elnök feleségéhez kellene fordulni, aki jószívű – mint az ilyenfajta nők szoktak. Emil rám néz, és int szemével. Bátortalanul előadom, hogy tudomásunk szerint az elnök felesége egy jólelkű asszony, nem volna-e tehát hajlandó neki elmondani a hallottakat, és a segítségét kérni? Šrobárné méltóságteljesen kihúzza magát, és nagy nyomatékkal mondja: »Ich kenne die

Dame nicht.« (Én nem ismerem azt a hölgyet!) Elhült bennem a vér: a bieder polgárasszonyá alakult színésznő nem ismeri a rosszhírű elnöknét – no ezt aztán jól megcsináltam. Majdnem elsírtam magam (már sok volt a jóból), és bocsánatot hebegtem. De Šrobárné jó asszony, látva kétségbeesésemet kijelentette, hogy szívesen elmegy az elnök feleségéhez, hacsak a férje megengedi. Ezzel már búcsúztunk is.” (Esterházy 1991)

A köztársasági elnöki irodából jött üzenet egyet jelentett a halálos ítélet végrehajtásával fenyegető veszély elhárításával, Esterházy sorsa azonban továbbra is hajszálon függött. Ezért szaporodni kezdtek a köztársasági elnökhöz intézett kegyelmi kérvények. Magának az elítéltnak a nevében a kegyelmi kérvényt Balogh Dénes Árpád ügyvéd, kommunista, volt partizán készítette. A köztársasági elnökhöz fordult Esterházy János nővére, Mária asszony is. (Molnár 2010b) Az elítélt nevében írt kérvényben összefoglalta azokat az érveket, amelyek az elítélt javára szóló kapaszkodókat nyújtottak. Hivatkozott arra, hogy a halálos ítéletet távollétében hozták meg. Ezért nem volt lehetősége saját személyének védelmezésére. Az első köztársaság idején elhangzott, a magyar kisebbség diszkriminálása elleni parlamenti felszólalásával kapcsolatban a kérvényben az is szerepelt, hogy ilyen szellemű tiltakozások a kommunista képviselők részéről is elhangzottak, a kérvényben továbbá felhívta a figyelmet Esterházynek a zsidók deportálásáról szóló törvényt elutasító magatartására, felsorakoztatta a bebörtönzöttek megmentéséért tett cselekedeteit, kiemelte a nyilasok elleni fellépését, s végül azoknak a baloldali személyeknek a cikkeit, akik rámutattak Esterházy magatartásának pozitív vonásaira. A kérvény a következő szavakkal zárult: „Még abban az esetben is, hogyha a legnagyobb mértékben vétettem volna az első Csehszlovák Köztársaság ellen (...), a büntetést már le is töltöttem.” (Molnár 2010a, 340. p.)

Molnár Imre, az Esterházy-biográfia szerzője ennek a kérvénynek részleges sikert tulajdonít, amit a Szlovák Nemzeti Bíróság főügyészének levele jelentett. Ebben az áll, hogy „Esterházy János személyét illetően, akit a pozsonyi nemzeti bíróság halálra ítélt, a halálos ítéletét elhalasztották. Így döntött a köztársasági elnök.” A kórházi kezelés után egyik börtönből a másikba vándorolt, míg végül a pozsonyi járásbíróság a halálos ítéletet életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatta. Érvként azt hozta fel, hogy a szlovák parlament képviselőinek, kevés kivétellel, öttől tíz évig tartó ítéletet szabtak ki.

Felmerül a kérdés, mik lehettek a motívumai Gottwald döntésének. Mindenekelőtt feltehetően Šrobár interveniálása. Több mint valószínű, hogy ebben közrejátszott a két politikus közötti viszony, Šrobár hajlandóságának méltánylása, hogy vállalta a részvételt a kommunista kormányban, aminek további hangsúlyt adtak azok a gottwaldi kalkulációk, hogy Šrobár hajlamos hitelt adni a kommunisták által kilátásba helyezett, szociális intézkedésekkel kapcsolatos ígéreteknél. Az Esterházy-kérdés azonban 1949 nyarára olyan síkra terelődött, hogy arra kezdtek befolyást gyakorolni a csehszlovák–magyar államközi kapcsolatokban beállt, illetve a két kommunista vezetés közös és sajátos érdekeire kiható változások. A magyarországi és a csehszlovákiai kommunisták hatalmi pozícióira támaszkodva került sor 1949 júniusában a csehszlovák–magyar baráti szerződés aláírására.

Ebben a helyzetben az ítélet végrehajtása akarva-akaratlanul egyfajta ideológiai tehertételként nehezedett volna rá a kölcsönös kapcsolatok pozitív értékeinek demonstrálására, miközben a koncepciók perek koholásában és a „justizmordok” ren-

dezésében a két ország között időbeli eltolódások következtek be. A barátsági szerződés aláírása idején Rákosi már a magyar kommunista vezetés tekintélyes alakja, aki a Rajk László elleni per megrendezésén mesterkedett, persze tervét a közvélemény előtt titokban tartva. Az általa irányított vezetés Rajk letartóztatását a nyilvánossággal 1949 májusában közölte. Rákosi a párton belüli tisztogatásra készült.

Egyes állítások szerint, amelyekről nem maradtak fenn közvetlen dokumentumok, Rákosi titokban Gottwaldhoz eljuttatott egy vezető szlovák és cseh kommunisták nevét tartalmazó jegyzéket, akikkel szemben Rajkhoz hasonlóan kell eljárni. Gottwald viszont ekkor még igyekezett újtát állni a párton belüli ellenség keresésének. Az így kreált osztályellenség bitófára juttatása mindenképpen a félelem légkörének eluralkodásával járt volna.

Nem tudni, hogy Šrobár, amikor lépéseket tett Esterházy életének megmentése érdekében, különösebben reagált volna a csehszlovák–magyar viszonyban lejátszódó eseményekre. Annak ellenére, hogy az állampolgári jogok visszaadásáról szóló törvény a két ország együttélésének perspektívájára épült. Šrobár visszafogottsága a kapcsolatok rendeződése irányában tett előrelépést illetően alighanem összefügg a csehországi Dvůr Královében Hviezdoslav mellszobrának leleplezése alkalmából tartott beszédének⁴ hangsúlyaival is. Šrobár az 1848–49-es forradalmat oly mértékben magyar nemzeti megmozdulásnak tekintette, hogy annak szinte mindenestül szlovákellenes jelleget tulajdonított. Mellőzte a történelmi Magyarország valamennyi népének boldogulását segítő vívmányként kiküzdött jobbágyfelszabadítás hangsúlyozását. Átsiklott afölött is, hogy Ladislav Novomeský Petőfi személyét egyfajta nyelvharc objektumának tekintő replikázás helyett forradalmi költőnek és a Habsburg-ellenesség következetes elkötelezettjeként méltatta.⁵

Šrobár láthatóan nem vette figyelembe a magyar politikai táboron belüli, a magyarországi népek együttélésének irányában ható plebejus progresszív tendenciákat. Túl leegyszerűsítő szemlélettel tekintett a forradalomra és az utána végbemenő magyarországi társadalmi-politikai folyamatokra, amikor is egyenesen ebből vezette le a századvégi nemzetiségi elnyomó politikát. Felfogásában a forradalom, mely magán viselte a szlovák nemzeti mozgalom követelésének kellő méltánylását nélkülöző magatartás tehertételeit és a tragikus szlovák–magyar konfliktusok okai iránti empátia hiányát „a nem magyar népek számára a szabadság helyett csak akasztófákat hozott”.

Šrobárnál 1949 végén látogatást tett a magyar követ, akit kellemesen meglepett, hogy a miniszter magyarul fogadta. A vendéglátó megemlítette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idején magyar iskolákat is végzett. Emlékeztetett a monarchia idején folytatott politikai tevékenységére és a nemzete jogaiért síkraszálló elszántságáért elszenvedett üldöztetésekre. Kritikusan és felháborodottságának hangot adva nyilatkozott a Csehszlovák Köztársaság fennállása idején működött magyar ellenzéki politikai pártokról, miközben nem érintette a nemzetiségi jogok kérdését, ami számára minden bizonnyal kellemetlen lett volna, tekintettel a köztársaság megalakulása utáni, a magyar iskolák leépítésére irányuló politikára.

4 Básnik, ktorý videl budúcnosť. *Sloboda*, 1949. november 27. 4. p.

5 Čím je nám Alexander Petőfi? *Nové slovo*, 1949. augusztus 5. 493. p.

Šrobár említést tett Kun Béláról is, akivel a szegedi Csillag börtön „lakóiként” együtt tanulmányozták a Tőkét, s Kun egész személyéről, forradalmi vízióiról nem ironia nélkül szólva kijelentette, hogy nem tartja őt komoly embernek. Érdekes, hogy a Tanácsköztársasággal kapcsolatban nem annak kikiáltását róta fel, hanem a Vörös Hadsereg úgymond betörését Szlovákia területére. A követ azt a kérdést intézte Šrobárhoz, hogy miként látja a szlovák–magyar barátságna a nép közé történő „behatolását” (sic). Šrobár úgy nyilatkozott, hogy „eljött az az idő, amikor is a két nemzet kiegyezik, elfelejtik a múlt kísérteteit és sor kerül a szlovákiai viszonyok rendezésére is.” Befejezésül Šrobár még hozzátette, hogy a szocializmus valóban megoldja ezeket a problémákat. Hangsúlyozta, hogy ő maga is szocialista, de nem kommunista. Felhívta a figyelmet arra, hogy többféle szocializmus létezik, illetve a szocializmushoz különböző utakon el lehet jutni, „mindegyik út jó, az is, amelyen mi most haladunk”. Ezek a szavak Šrobár egész életútjának összefüggéseibe ágyazódva, politikai-pszichológiai elmélkedésre adhatnak ösztönzést: vajon csak politikai-kommunikációs tézis megjelenítésére szolgáltak, amit elvart tőle a kormányzati politika, avagy belső meggyőződésből fakadt.

Úgy tűnik, hogy a személyéhez való külső, teátrális közeledés ellenére éppen a belső konfliktusok mély átélése miatt Šrobár folyton vesztett hatóerejéből. Ugyanakkor naplója arról tanúskodik, hogy átélt ilyen állapotokat, benső lelke mélyén tanácstalan volt a burzsoá nacionalizmus konstruált tézisével szemben, s nemzeti indíttatású logikai, filozófáló késztetéseket is érzett.

Šrobár gondolkodását, fejlődésívének belső forrásait a korabeli politika meglehetősen utilitaristán kezelte. S ez nemcsak Csehszlovákia vezetésére értendő, hanem – ahogy erre akadt példa – a magyar diplomáciára is. Erre utal a jelentés borítóján szereplő megjegyzés, amely alighanem magától a követtől származik, de az is lehet, hogy már a magyar külügyminisztériumban a látogatás után jó egy hónappal ellátott datálással szerepel. „Šrobár a régi Csehszlovákia veteránja, aki még a monarchia idején, a nemzetiségi harcaiban edződött és vált naggyá. most már öreg, fogatlan oroszlán, aki emlékeiből és politikai múltjából él. A jelentésből ítélve a hosszú és gazdag politikai tapasztalat mellett is elég lassan fejlődött. Nem nagy jelentősége van.”

Šrobárnak a múlthoz és a szlovák–magyar kapcsolatok perspektíváihoz való ellentmondásos viszonyában váltakozott a személyes tapasztalat nyújtotta rigiditása a jövőbe mutató optimizmussal.

Erről tanúskodik az a közjáték, amely a Zemedělské novinytól jött felkérés kapcsán történt. A lap és a földművelésügyi miniszterhelyettes arra kérte Šrobárt, hogy az 1945-ben Sztálin születésnapjára írt cikkének újraközléséből maradjon ki Sztálinnak az a megjegyzése, amit a Budapest bevételéről szóló híradófelvétel képsoraihoz fűzött, mozijában, ahová Šrobárt is meghívta. Sztálin a kormányprogram alkalmával rendezett moszkvai fogadáson személyesen vette fel Šrobárt a csehszlovák delegációba. Különleges rokonszenvet tanúsított Šrobár iránt azzal is, hogy meghívta házi vetítőterembe. Amikor a korabeli, Budapest bevételéről szóló híradófelvételek képsorai peregtek, Sztálin Šrobárhoz fordulva megkérdezte: „Nos, elégedett azzal, ahogy leromboltuk Budapestet?”⁶ „Úgy vélem, hogy ma, amikor mi és a Szovjetunió is baráti és szövetsé-

6 SNK ALU, Martin, fond V. Šrobár, sign. 13 U. 7.

gesi szerződéssel megpecsételt viszonyt ápol Magyarországgal, ennek az emlékek a felelevenítése keserű és kellemetlen visszhangot váltana ki. Aligha kétséges, hogy a külföldi adók már másnap, december 21-én idéznék cikkének ezt a részét, s ugyancsak igyekeznének a generalisszimusz személyét a mai magyar hallgatónak a magyar nép ellenségeként beállítani. Az ilyesfajta veszélyt, ma, amikor hatalmas frontba tömörülve harcolunk a világbéke megővéskéért, mindenáron el kell kerülnünk” – írta neki Antonín Nedvěd miniszterhelyettes.⁷

Az érvelés a korabeli helyzetet tükrözte, Šrobártól azt is elvárták, hogy egyezzen bele a Beneš-t érintő szövegrészek kihagyásába, Šrobár azonban nem mutatott hajlandóságot cikkének megcsonkítására, s végül minden valószínűség szerint nem is járult ehhez hozzá. Számára ez olyan helyzetet jelentett, amelyben összefonódtak a politikai-pszichológiai és a személyes méltóságához ragaszkodó magatartás alkotóelemei. Ezek eleve nem álltak Šrobár alkatától távol. Kérdéses viszont, reagálásában pusztán az erkölcsi indítatásnak volt meghatározó szerepe, vagy magyarelles szemponatok utóregzései is belejátszottak.

Šrobárnak a magyarokkal szembeni magatartása mindig konkrét helyzetekben nyilvánult meg. Nemcsak a korabeli légkörhöz, hanem kifejezetten a politikai helyzethez is igazodott. Kijelentései, véleményei az ellentmondásos társadalmi-politikai közegből kiragadva elveszítik tényleges súlyukat. Ezért is tapasztalhatók személyének megítélésében eltérések mind a szlovák, mind pedig a magyar történészek részéről. Ennek jeleit viseli magán az Esterházy János szerepének majdhogynem viszálykodássá torzult megközelítése, ami egyrészt Šrobárnak az Esterházy megmentése melletti kiállását lebecsülő hangvételben, másrészt az Esterházyt felmagasztaló közhangulat harsányságában jut kifejezésre. Egyes történész körökben olyan vélemények is elhangzanak, amelyek kétségbe vonják Šrobár fellépésének hitelességét és relevanciáját. Az átfogó vizsgálat megköveteli az egyedi megnyilatkozások értelmezését a folytonosság és változások összekapcsolódásában. S ez együtt jár mind a konfrontációval, mind pedig a kölcsönös empátia követelményével.

Irodalom

- Barnovský, Michal 2004. Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945–1950. In Karník, Zdeněk–Kopeček, Michal (eds.) *Bolševizmus, komunizmus a radikální socialismus v Československu 3*, 154–182. p.
- Beer, Ferdinand a kol. 1964. *Dejinná križovatka*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry.
- Doležal, Jiří–Hrozičnik, Jozef 1959. *Medzinárodná solidarita v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, Osveta.
- Esterházy Lujza 1991. *Szívek az ár ellen*. Budapest, Püski Kiadó.
- Husák, Gustáv 1964. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, ÚV KSS.
- Janics Kálmán 1992. *A hontalanság évei*. Pozsony, Madách.
- Klimeš, Miloš et al. 1965. *Cesta ke Květnu*. Praha, ČSAV.

7 SNK ALU, Martin, fond V. Šrobár, sign. 173 U. 7.

- Korom Mihály 1974. Horthy kísérlete a háborúból való kiválásra és a szövetséges nagyhatalmak politikája. *Századok*, 4. és 5. sz., 836–878. és 1063–1109. p.
- Lastovička, Bohuslav 1961. *V Londýně za války*. Praha, SNPL.
- Molnár Imre 2010a. *Esterházy János élete és mártírhalála*. Somorja, Méry Ratio.
- Molnár Imre 2010b. *Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánoša Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- Prečan, Viliam 1965. *Slovenské národné povstanie*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry.
- Prečan, Vilém 2000. „Iz dnevnika V. A. Zorina”. Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno, Masarykova univerzita v Brně.
- Purgat, Juraj 1970. *Od Trianonu po Košice*. Bratislava, Epoque.
- Šutaj, Štefan 1993. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava, Veda.
- Vartíková, Marta (ed.) 1971. *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948*. Praha, Pravda.

JÓZSEF KISS

VAVRO ŠROBÁR AND THE HUNGARIANS

The attitude of Vavro Šrobár (1867–1950) – president of the Slovak National Council during the uprising, minister in the post-war Czechoslovakia – toward Hungarians had always been manifested in particular situations. He had adopted himself not only to the contemporary atmosphere, but specifically also to the political situation. His statements and opinions, taken out of the controversial social-political context, lose their real weight. That is why there are such differences in the judgement of his person both on part of Slovak and Hungarian historians. The views on the role of János Esterházy, turning almost to discord, bear the signs of this too, being expressed in a disparaging tone regarding Šrobár's making a stand for Esterházy's protection on one hand, and the uproarious public sentiment exalting Esterházy on the other. In certain circles, historians have expressed even their doubting the credibility and relevance of Šrobár's step up. The comprehensive review requires that the individual utterances are interpreted in the interconnection of continuity and changes. And this goes hand in hand with both confrontation and the requirement of mutual empathy.

„MUSZKAFÖLDÖN”

Felvidékiek visszaemlékezései
a szovjet hadifogságra

ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM 3.

Történelemtanárok Társulása – Fórum Kisebbségkutató Intézet